

**TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA KÖLE EMİRLER (I)
“MÜBÂRİZEDDİN ÇAVLI”**

***EMIRS HAVING BEEN SLAVES IN THE SELJUKS OF TURKEY (I)
“MÜBÂRİZEDDİN ÇAVLI”***

***РАБЫ-ЭМИРЫ У ТУРКОВ-СЕЛЬДЖУКОВ (I)
«МЮБАРИЗЕДДИН ЧАВЛЫ»***

Doç. Dr. Ergin AYAN *

ÖZET

Türkiye Selçukluları'nda kölelikten yetişen emirlerden biri olan Mübârizeddîn Çavlı; Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (I.), İzzeddîn Keykâvus (I.), Alâaddîn Keykubâd (I.) ve Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.) dönemlerinde önemli üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur. Ermeniler ve Gürcüler üzerine seferlere katılmış, Kahta Kalesi'ni almış, ayrıca Yassıçimen Savaşı'nda (1230) önemli bir rolü olmuştur. Köseadağ mağlubiyetinden (1243) kısa bir süre sonra da öldüğü anlaşıyor. Buna göre Mübârizeddîn Çavlı ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetinde geçirmiş, devletin en parlak ve en felaketli dönemlerini yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler :

Mübârizeddîn, Yassıçimen, Köseadağ, Keyhüsrev, Keykâvus,

ABSTRACT

Mubârîzu'd-Dîn Cavli who is one of the commands from slavery at Seljuks of Rum had served important superior government duties at periods of Sultân Ghiyâthu'd-Dîn Kay-Khusraw (I.), 'Izzu'd-Dîn Kay-Kâ'us (I.), 'Alâ'u'd-Dîn Kay-qubâd (I.) and Ghiyâthu'd-Dîn Kay-Khusraw (II.). He joined to expeditions on Armenians and Georgians and conquered the Kahta Castle. In addition, he had an important role in Yassicimen war (1230). He died

* Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ordu - TÜRKİYE

at a short time then Kuzadag defeating (1243). According to this, Mubarizeddin Çavlı had lived important period his life with state duty, and lived the best and the worst periods.

Key Words :

Mubârîzu'd-Dîn, Yassicimen, Kuzadag, Kay-Khusraw, Kay-Kâ'us

РЕЗЮМЕ

Мюбаризеддин Чавлы был одним из тех эмиров у турков-сельджуков, которые достигли данного титута, несмотря на свое рабское происхождение. Мюбаризеддин Чавлы состоял на высших государственных постах в периоды правления таких правителей, как Гыяседдин Кейхусрев (I), Изеддин Кейкавус (I), Аляэддин Кейкубад (I) и Гыяседдин Кейхусрев (II). Организовывал походы на армян и грузинов, завоевал крепость Кахта и сыграл важную роль в войне Ясычимен (1230). Скончался через некоторое время после поражения Коседаг (1243). Таким образом, Мюбаризеддин Чавлы большую часть своей жизни провел на государственной службе и пережил самые светлые и трагические периоды своего государства.

Ключевые слова :

Мюбаризеддин, Ясычимен, Коседаг, Кейхусрев, Кейкавус.

Türkiye Selçukluları Devleti'nde köle olarak yetiştirilen pek çok gayrimüslim çocuğu devlet yönetiminde önemli görevlere getirilmiştir. Selçuklu tarihçisi İbn-i Bibî bu konuda şöyle yazar: “Dârü'l-harb'den esir ettikleri bir çok köleleri büyük makamlara, emîrliğe çıkarır ve onları sancak sahibi ederlerdi. Bu güne kadar Konya Selçuklu Devleti'nde bulunan büyük beylerin çoğu, onların kölelerinin oğullarıdır.”. Yine aynı müellifin ifadesine göre büyük beylerin kölelerinden taşhâneye layık olanlar, gulâmhânelere (köle mekteplerine), “baba”lara havale edilip tahsil ve terbiyeleri sağlanmıştır¹. Türkiye Selçukluları'nda sultâna hizmet eden köleler iki sınıftı. Bunlardan bir kısmı hükümdârın kendi köleleri olup, hükümdâr değişince onlar da değişirdi. Bir kısım köleler ise yalnızca sultânın şahsına ait hizmette değil saltanat hizmetinde bulunurlardı ve sultân değiştiği takdirde, bunlar yeni sultâna hizmette devam ederlerdi. Bu nedenle özel kölelerden farkları vardı ve bunlara *el-memâlikü'l-sultâniyye* denmiştir².

Konu olarak ele aldığımız ve devlet yönetiminde yüksek kademelere gelen bu köle emîrlerden birisi de Mübârîzeddîn Çavlı'dır. İbn-i Bibî bir yerde Mübârîzeddîn Çavlı'nın “Bu şerefli hânedânın (Selçuklu ailesi) kıdemli, itibarlı ve has kölelerinden biri”³ olduğunu kaydetmekle beraber dini ve menşei konusunda bilgi vermemektedir. Mübârîzeddîn Çavlı, Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (I., 1192-1196/1205-1211), İzzeddîn Keykâvus (I., 1211-1219), Alâeddîn Keykubâd (I., 1219-1237) ve Gıyâseddîn Keyhüsrev (II., 1237-1246) dönemlerinde çağngîrlük⁴, Elbistân emîrliği, emîrü'l-ümerâlık⁵ ve Sivas subaşılığı gibi önemli üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur.

Mübârîzeddîn Çavlı hakkında Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (I.) dönemine ait herhangi bir bilgi yoktur. İlk bilgiler Sultân'ın ölümü vesilesiyle ortaya çıkmaktadır. Türkiye Selçuklu Sultânı Gıyâseddîn Keyhüsrev (I.)'in vefat⁶ haberi gelince Selçuklularda saltanat verâseti ile ilgili bir yasa olmadığından, şehzâdelerden kimin tahta oturtulacağı konusunda devlet erkânı arasında bir toplantı yapıldı. Merhum Sultân'ın üç oğlundan en büyüğü İzzeddîn Keykâvus (I.) Malatya'da, ortanca Alâaddîn Keykubâd (I.) Tokat'ta bulunuyordu. En küçükleri ise Celâleddîn Keyferidûn idi. Devlet büyükleri İzzeddîn Keykâvus (I.)'u tahta çıkarmaya karar verdiler ve bir elçi göndererek, onu Kayseri'ye davet ettiler⁷. *Anonim Selçûknâme*'ye göre emîrlerden Seyfeddîn Çaşngîr'in tesiriyle İzzeddîn Keykâvus (I.) 6 Safer 608 (20 Temmuz 1211)'de Kayseri'de tahta oturtuldu⁸. Diğer taraftan babasının ölüm haberi Tokat'ta bulunan Alâaddîn Keykubâd (I.)'a ulaşınca o 3 gün yas tuttuktan sonra İzzeddîn Keykâvus (I.)'u kuşatmak üzere Kayseri'ye yöneldi. Kuşatılanlar için başarı ümidi kalmayınca, Sultân İzzeddîn Keykâvus (I.), Malatya'da hizmetinde bulunmuş olan Çaşngîr Emîr Mübârîzeddîn Çavlı, Emîr-i ahûr Zeyneddîn Başara ve Emîr-i meclis Mübârîzeddîn Behrâmşâh'ı yanına çağırarak onlarla bir görüşme yaptı. Sultân şehri terk edip, Konya'ya varmayı ve yeniden asker toplamayı teklif ediyordu. Ancak, emîrler bu teklifi uygun bulmadılar. Emîrler arasından Kayseri hâkimi Celâleddîn Kayser, Alâaddîn Keykubâd (I.)'in saflarında bulunan Kilikya Ermeni Tekfuru Leon (II., 1187-1219)'u kuşatmadan ayrılmaya ikna edebileceğini söyledi⁹.

Gerçekten de Tekfur Leon (II.) ertesi gün Alâaddîn Keykubâd (I.)'a haber vermeden askerlerini toplayıp kuşatmayı terk etti. Diğer taraftan Erzurum Meliki Mugiseddîn Tuğrulşâh¹⁰ da Alâaddîn'in ordusundan ayrılıp gitti. Ordusundan ayrılanları görünce paniğe kapılan Alâaddîn (I.), bu durumda çekilmeye karar verdi. Bir anda durum lehine dönünce İzzeddîn Keykâvus (I.) emîrlerini toplayıp onlara görev dağılımı yaptı. Pervâneliğe Emîr Celâleddîn Kayser'i, Niğde'ye Zeyneddîn Başara'yı, Malatya'ya Hüsâmeddîn Yusuf'u ve Elbistân'a da Mübârîzeddîn Çavlı'yı tayin etti¹¹.

Sultân İzzeddîn Keykâvus (I.), Erzincan Mengüçüklü Emîri Fahreddîn Behrâmşâh'ın (1168-1125) kızı Selçuk Hatun'la¹² evleneceği zaman, nikâh akdini yerine getirmek üzere Kadı Şerefeddîn, Behrâmşâh tarafından Sultân'ın nezdine gönderildiğinde, o diğer emîrlerle beraber Mübârîzeddîn Çavlı'yı da kadıyı karşılamaya göndermişti¹³.

Haleb hükümdarı Melik ez-Zâhir İbn Selâhaddîn b. Eyyûb Cemâziyelahîr 613 (Eylül-Ekim 1216) tarihinde ölünce yerine küçük yaştaki oğlu Melik Azîz'e (1216-1236) biât edildi¹⁴. Bu durumda annesi onun yerine devleti yönetmeye başladı. Bu durumu öğrenen Sultân İzzeddîn Keykâvus (I.), daha önce amcalarının yönetiminde bulunan Haleb'i almaya niyetlenince, meşveret etmek için topladığı devlet büyükleri arasında Mübârîzeddîn Çavlı da vardı¹⁵. Ancak İzzeddîn Keykâvus (I.)'un bu Haleb seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁶.

Sultân İzzeddîn Keykâvus (I.) 616 Şevvâl ayında (1220 başları) ölünce¹⁷, toplanan devlet erkânı; Çaşngîr Seyfeddîn Ay-Aba, Pervâne Şerefeddîn

Muhammed, Emîr-i Meclis Mübârîzeddîn Behrâmşâh ve Emîr-i ahûr Zeyneddîn Başara ile birlikte Emîr Mübârîzeddîn Çavlı da vardı. Bu emîrler saltanat makamına kimi oturtacakları konusunda görüş alışverişinde bulundular. Bunlardan bazıları Erzurum Meliki Mugîseddîn Tuğrulşâh b. Kılıçarslan'dan yana tavır alırken, bir kısmı da Sultân'ın küçük kardeşi Keyferidûn b. Keyhüsrev (II.)'in iş başına getirilmesini önerdiler. Mübârîzeddîn Behrâmşâh ile Seyfeddîn Ay-Aba ise Melik Alâaddîn lehine görüş bildirdiler¹⁸.

Mübârîzeddîn Çavlı'nın açıkça hangi görüşte olduğu ise kaynaktan kaydedilmemektedir. Neticede daha önce İzzeddîn tarafını tuttukları için Alâaddîn'in intikam alacağından endişe etmelerine rağmen, Mübârîzeddîn Behrâmşâh ile Seyfeddîn Ay-Aba, diğerlerini Alâaddîn lehine ikna ettiler ve böylece Alâaddîn Keykubâd (I.) tahta çıkarıldı¹⁹.

Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.) tahtta huzur ve güveni sağladıktan sonra, daha önce kendisine muhalefet etmiş olan emîrleri teker teker ortadan kaldırmaya veya cezalandırmaya başladı. Seyfeddîn Ay-Aba idam edildi. Zeyneddîn Başara zindanda öldü. Mübârîzeddîn Behrâmşâh Zamantı kalesine hapsedildi. Bahâeddîn Kutluğca Tokat'a gönderildi²⁰. Alâaddîn Keykubâd (I.) tarafından cezalandırılan beyler arasında Mübârîzeddîn Çavlı'nın adı geçmemektedir.

Kahta Kalesinin Fethi

Amîd Artuklu hükümdârı Mesûd (II., 1222-1231), Selçuklulardan yüz çevirip, Mısır Eyyübî hükümdârı Melik Kâmil'e (1218-1238) bağlanmış, onun adına hutbe okutup, sikke bastırmıştı. Ayrıca Azerbâyçân'dan Doğu Anadolu siyasetine müdahale eden Harezmsâh Celâleddîn Mengüberti ve Dimaşk emîri el-Melikü'l-Muazzam (1218-1227) ile Melik Eşref (Şam Meliki 1229-1237)'e karşı bir ittifak akdetmişti. Bunun üzerine Melik Eşref, müttefiki olduğu Alâaddîn Keykubâd (I.)'ı, Artuklulara karşı sefere teşvik etmişti. Sonunda Alâaddîn Keykubâd (I.) fermanlar çıkararak, kumandanların asker, silah, araç ve gereçleriyle en kısa zamanda Malatya'ya gelmelerini emretti (Şaban 623/Temmuz-Ağustos 1226)²¹. Bunun üzerine Kondistabl²² Esededdîn Ayas ile Mübârîzeddîn Çavlı Malatya'ya vardılar. Sultân, Çavlı'ya Kahta'yı fethetmesini emretti. Çavlı da muhasara aletlerini kalenin önüne yerleştirdi.

Artuklu hükümdârı çaresiz Melik Eşref'e çok sayıda hediye ile beraber yardım isteyen bir mektup gönderdi. Daha önce Alâaddîn Keykubâd (I.) ile anlaşmış olan Melik Eşref, döneklik yapıp, Melikü'l-ümerâ ve'l-ekrâd İbnü'l-Bedr'i, 10.000 kişiden oluşan Kürt ve Arap süvarisiyle Kahta'ya Anadolu askerini uzaklaştırmak için gönderdi. Onlar Kahta'ya yaklaşınca, Mübârîzeddîn Çavlı'ya Şamlıların savaşmak için geldikleri haberi verildi. Bunun üzerine Çavlı, emîrlerinden bir kısmını mancınıkları çalıştırmak için görevlendirdi, kendisi de geriye kalan emîrler ve askerlerle beraber düşmanla karşılaşmak için kalenin dışındaki boş alana geldi. Ertesi gün iki ordu karşılaştı. O sırada Amîd tarafından 6.000 süvari yardıma yetişti. Çavlı, bazı emîrlerini kalenin kuşatmasına gönderirken, kendisi de İznik Rum İmparatoru Teodoros Laskaris (I., 1204-1222)'in ülkesinden gelen ve Fardahla Oğulları adını taşıyan 5 kardeşin askerlerinin de katılmasıyla Şamlı

askerlerin karşısına çıktı. Kaynağın ifadesiyle “askerler saf tutmuş, *nây-i rûyîn* (metal zurna) ötüyor, *kös-i devlet-i saltanat* (saltanat davulu) gümbürdüyordu”. Önce saldıran Şamlıların karşısında Selçuklu askerleri sıkı durdu ve bu direniş karşısında Şamlılar geri döndü. O arada İbnü’l-Bedr ele geçirildi. Diğerleri onu görünce kaçmaya başladılar. İbnü’l-Bedr, Mübârîzeddîn Çavlı’nın huzuruna çıkarıldı ve ona izzet ve ikramda kusur edilmedi. Çavlı yeniden kale kuşatmasına döndü. Akşam olunca birkaç kişi gelip aman dilediklerini bildirdiler²³. Çavlı bir karar vermek üzere bütün kumandanların ve seçkin emîrlerin huzurunda hazır olmalarını istedi. Halkın malına ve canına dokunulmamak kaydıyla Kahta Kalesi, Çavlı’ya teslim edildi. Sultânın siyah sancağı (*dreşf-i siyâh*) kale burcuna dikildi. Çavlı fethi bildiren bir mektupla beraber İbnü’l-Bedr’i 100 atlıyla Alâaddîn Keykubâd (I.)’a gönderdi²⁴. Emîr Mübârîzeddîn Çavlı ve maiyeti, Sultân’ın emri gereğince koruma tedbirlerini alıp, vilâyetin ihtiyaçlarını giderdikten sonra, saltanat dergâhına vardılar²⁵.

Ermeni Seferi

Çavlı Sultân’ın huzuruna çıktığında, Sultân onu büyük bir memnuniyetle dinledi. Ona ve seçkin sipahilerine iktalar dağıttıktan sonra²⁶, Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.), Mübârîzeddîn Çavlı ile Emîr Mavrozemes’i²⁷ büyük bir orduyla Ermenistan tarafına gönderdi²⁸. Ülke içinde huzuru sağlayan Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.)’ın Ermeni Krallığı’na karşı hareketi, Türkiye-Suriye sınırlarındaki kervan yolunun güvenliğini sağlama amacını taşır. İbnü’l-Esîr, 622 (1225) yılında Alâaddîn Keykubâd (I.)’ın bölgeye bir seferinden söz etmektedir ki, o bu seferi, Haçlılarla yapmış olduğu ittifak mucibince gerçekleştirmiş ve 4 kaleyi ele geçirmiştir²⁹. Bu seferin İbn Bibî’nin anlattığı sefer olup olmadığını kestiremiyoruz. Zira İbnü’l-Esîr, bu seferden önce Ermeni Leon (II.)’un öldüğünden ve oğlu olmadığından yerine kızının³⁰ geçtiğinden bahisle, bu münasebetle yönetimin bir kadın eliyle sürdürülemeyeceğini anlamış bulunan Ermenilerin, bu kızı Antakya Prinkepsi’nin oğlu evlendirdiklerini yazmaktadır. İbn Bibî ise bu seferin muhatabının bizzat Leon (II.) olduğunu belirterek İbnü’l-Esîr’le tezata düşmektedir. Ancak aşağıda belirttiğimiz gibi, İbn-i Bibî, bu Ermeni seferinin Alâaddîn Keykubâd (I.) döneminde gerçekleştiğinden söz ettiği için çelişki buradadır. Çünkü Tekfur Leon (II.) Alâaddîn Keykubâd (I.) henüz tahta geçmeden 1219’da ölmüştür. Dolayısıyla seferin muhatabının bu tekfur olması imkansızdır.

İbn-i Bibî, tarih kaydetmemekle beraber olayın seyri hakkında daha mufassal bilgi vermektedir. Ona göre, Alâaddîn Keykubâd (I.) sefere bizzat iştirak etmemiş, onun emriyle Mübârîzeddîn Çavlı ile Emîr Komnenos Ermenistan’a doğru yola çıkmışlardır. Yolda karşılarına içi zahire dolu yüksek ve müstahkem bir kale çıktı. Burası Çinçin³¹ kalesi idi³². Çavlı’nın emriyle Selçuklu askerleri dağın üzerine çıkıp, kaleyi çepeçevre kuşattı ve ok yağmuruyla kale halkını çok zor duruma düşürdüler. Halk Tekfur Leon (II.)’a bir mektup yazıp, yardım istedi. Leon (II.), sahil Franklarına haber gönderip, Hıristiyanların yardımına gelmelerini istedi. Onlar haberi alınca, Ermeni komutanına yardıma geldiler. Selçuklu ordusu dağdan inerken onlar da ovaya yerleşmişlerdi. Çavlı kumandanlarını toplayıp, onlara bir

konuşma yaptı. Konuşmasında Leon (II.)’u “*Şâhinlerin ormanına girmiş bir keklik*” e benzetti ve sabah olur olmaz hücum edilmesi emrini verdi. Bir öncü birliğini de dağın üzerine gönderdi. Savaş başladı ve Leon (II.) büyük bir bozguna uğrayarak dağdan dağa kaçmaya başladı. Bu galibiyetle birlikte Selçuklu ordusu çok miktarda esir ve ganimet elde etti. Mübârîzeddîn Çavlı, zahire ve silahlar hariç olmak üzere, kale halkının özel mallarıyla çekip, gitmesine izin verdi³³. Halkın arasından huzuruna çıkan bir keşişe Mübârîzeddîn Çavlı, bir yemin mektubu (*sevğendnâme*) yazdı. Keşiş geri dönüp, Mübârîzeddîn Çavlı’nın gösterdiği hoşgörüyü anlatınca, Ermeniler korkudan kurtulup, mallarını aldıktan sonra kaleden çıktılar.

Kalenin fethi Sultân’a bildirildi. Ayrıca, bu havalide çok sayıda kalenin bulunduğu, bunların alınması için mühimmat ve cephane gönderilmesi gerektiği de ilave edildi. Çavlı’nın habercisi (*kasıd*) huzura giderken, Ermeni Leon (II.)’un elçileri de geldiler ve: “*Yüce Sultân her halükârda bu ülkenin yönetimini birinin eline bırakacaktır. Uzun sözün kısası her yıl bin süvariye beşyüz çarhçıyı*³⁴ *kararlaştırılacak haraçla birlikte Sultân’ın savaşının hizmetine göndereyim*” şeklindeki haberi getirdiler. Emîrü’l-ümerâ Çavlı, Leon (II.)’un elçilerini ve mektubu kendi habercileriyle birlikte Sultân’a gönderdi. O arada habercilerin dönüşüne kadar, 30 tane kale fethetti. O kalelere kutvalları tayin etti.

Diğer taraftan Leon (II.)’un elçileri, Çavlı’nın habercileriyle beraber huzura varınca, Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.), Leon (II.)’un istediği şekilde *divân-ı ‘alîde* bir ahidnâme yazılmasını buyurdu, ayrıca Çavlı’ya ve Emîr Komnenos’a değerli hil’atlar ve atlar gönderdi. Bundan başka kalenin fethi tamamlandığına göre, tâcirlerin kaybolmuş olan mallarının eksiksiz olarak onlara verilmesini, yeni alınan kalelerin ve vilâyetin Emîr Kamereddîn’e teslim edilmesini, askerlerin yerlerine dönmelerine izin verilmesini, Çavlı ile Komnenos’un bizzat huzura gelmelerini istedi. Çavlı fermânı alınca, vilâyeti Emîr Kamereddîn’e teslim edip, Sultân’ın huzuruna çıktı ve olan bitenleri anlattı³⁵. Yeni fethedilen bu İsaurya bölgesi her zapt edilen memleket gibi, vilâyet ve kaleleri ile genel bir tahrir tabii tutulduktan sonra, Türkmenler tarafından iskan edildi. İdaresi Emîr Kamereddîn’e verildiği için bu bölge Selçuklular zamanında Kamereddin İli adı ile anıldı ki, bu da onun orada uzun müddet vali bulunması ile ilgilidir. Fakat, Karamanlılar zamanından beri bu havalide Türkmenler tarafından İç-İl adı verilmiştir³⁶.

Yassıçimen Savaşı

Mübârîzeddîn Çavlı’nın Yassıçimen savaşında önemli bir rolü olmuştur. Savaşın genel sebepleri ve gelişimi hakkında geniş bir açıklama yapmak konumuzun dışında olduğundan burada tafsilâta girişmeyeceğiz. Özet olarak Moğolların Harezşâhlar devletini yıkmaları üzerine Harezşâh Celâleddîn Mengüberti, Merâgâ şehrini kendisine başkent yaparak, Azerbaycan’da bir devlet kurmuş ve Doğu Anadolu kapılarına dayanmıştı. Celâleddîn Mengüberti, Moğol istilâ tehlikesinin bulunduğu bu zamanda, Selçuklularla birleşeceği yerde, Ahlat’ı almak ve hatta Anadolu’yu da fethedeceğini belirtmek suretiyle, Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.) ile karşı karşıya gelmişti.

Yassıçimen Savaşı henüz başlamadan önce Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.), Kemâleddîn Kamyâr'ı, Melik Kâmil ile Melik Adil'in diğer çocuklarını çağırmaya gönderirken, Çaşngîr Emîr Mübârîzeddîn Çavlı'nın, Kondistabl Esededdîn Ayar'ın, Emîr-i cândâr³⁷ Mübârîzeddîn İsa'nın ve Nureddîn Kemâhî'nin komutasında 10.000 Anadolu kişilik süvari ordusunun önden gidip, diğer askerler gelinceye kadar geçitleri (*derbend*) tutmalarını buyurdu³⁸. Türk, Frank, Gürcü, Uç, Rum, Rus ve Arap'tan oluşan Selçuklu ordusu Erzincan Akşehri'ne vardı. Sultân Celâleddîn Mengübirtî'ye bu ordunun Akşehir düzlüğüne geldiğini haber verdikleri zaman o, Erzurum Meliki Rükneddîn Cihânsâh'ı (1225-1230)³⁹ yanına çağırdı. Cihânsâh ona, Selçuklular Yassıçimen'e (Bâsîhimâr) varmadan hızla oraya gidip, ele geçirmesi gerektiğini söyledi. Sultân Celâleddîn, gece sabaha kadar hızla at sürdü ve Yassıçimen dağına vardı⁴⁰. Daha önce Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.)'in Erzincan bölgesini korumaları ve oranın derbendlerini tutmaları için göndermiş olduğu emîrler, Sultân'ın Şam melikleriyle beraber gelmekte olduğunu haber alınca, hep birlikte onun huzuruna gittiler. Sultân'ın huzurunda Emîr Mübârîzeddîn Çavlı ve diğer kumandanların da görüşleri alınarak, bin kadar süvariye dağın zirvesine göndermeye karar verdiler. Bunlar gece sabaha kadar dağda at sürdüler. Sabah olduğunda kendilerini düşmanın ortasında buldular. Bu öncü birliğinin çoğu Harezmi ordusu tarafından imha edildi. İçlerinden kurtulabilen birkaç kişi geri dönerek Sultân Alâaddîn (I.)'e durumu bildirdi⁴¹. Ertesi gün meydana gelen öncüler çarpışmasında Harezmliler kaçmaya başladılar. Müteakiben ikinci ve üçüncü öncüler çarpışmasında da Selçuklular galip geldi⁴². Nihayet 28 Ramazan 627 (10 Ağustos 1230, Pazartesi)'de iki ordu saf halinde karşı karşıya geldi ve akşama doğru Harezmi ordusu perişan oldu⁴³.

Gürcü Seferi

629 (1231-1232) yılında Cormagan Noyan⁴⁴ komutasındaki Moğol ordusundan bir grup, Sivas yakınlarındaki İsfahânî Kervansarayı'na saldırdı. Çok sayıda insan ve hayvanı öldürüp, esir aldılar. Ortalığı yıkıp yağmaladılar. Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.) bu haberi duyunca, Kemâleddîn Kamyâr'ı, tam teçhizatlı bir orduyla yola çıkararak, bu karışıklığı durdurmasını emretti. Emîr Kemâleddîn Sivas'a vardığında Moğol öncüleri (*karavul*) geri dönmüşlerdi. Emîr ihtiyatlı davranıp, pusuları araştırmak için keşifler yaparak, Erzurum'a kadar ilerledi. Orada bulunan Mübârîzeddîn Çavlı ile görüş alışverişinde bulundu. O "*Moğol ordusu geri döndüğüne göre, onların peşinden giderek, fitne tozunu uyandırmak gerekmez.*" cevabını verdi. Emîr Kemâleddîn orada birkaç gün kalınca, etrafa casuslar ve haberciler gönderdi. Sonunda Moğol askerlerinin sayılarının az olduğu ve Yunus derbendini aşarak, Mugan'a döndükleri anlaşıldı. Ayrıca Moğol ordusunun saldırısının sebebinin Gürcü Kraliçesi Rosudan (I., 1223-1248)⁴⁵'in tahriki olduğu da öğrenildi. Bu bahane ile Gürcüler üzerine sefer yapılmasını Mübârîzeddîn Çavlı da uygun gördü. Mancınık, arrâde, naffât (neft atan), nekkât (lağımçılar), taş atanlar, yaycılar ve diğer harp araç ve gereçlerini kullananları bulup, bütün cephane aletlerini tertip ettiler. Diğer bölgelerden gelen piyadelerle yetinmeyerek, daha 5.000 ücretli piyade askeri tuttular ve yönlerini Gürcistan üzerine çevirdiler. Bu ülkede 30 kadar kale ele geçirdiler, çok sayıda ganimet ve esir ele geçirdiler.

Sonunda Gürcü Kraliçesi Rosudan, Emîr Kemâleddîn Kamyâr ile mektuplaşarak, Moğolları kışkırtıklarından dolayı komutanları adına özür diledi⁴⁶.

Eyyûbîlere Karşı

Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.), Ahlatşâhlar ülkesini sahipsiz ve harap bir vaziyette görünce fethedip (630=1232-1233), hem Moğol istilâsına karşı hazırlanmış, hem de Anadolu birliğini korumuş oluyordu. Fakat, Ahlat'ın fethi Eyyûbîlerin Selçuklular aleyhinde ittifak girişimlerine neden oldu. Melik Eşref, sayısı onaltıya varan Eyyûbî melikini, hatta Mardin ve Harput Artuklularını⁴⁷ Keykubâd (I.)'a karşı harekete geçirmişti. Melik Kâmil, savaş sonunda bütün Anadolu'yu meliklere taksim etmeyi vaad ediyordu. Her iki tarafın yüz biner kişilik ordusu 631 (1234)'de muhtelif yerlerde seri savaşlar sürdürdü. Artuklu Meliki, Melik Kâmil'e Anadolu'nun Harput istikametinden kolaylıkla fethedilebileceğini bildirdi. Bunun üzerine kendisi Siverek'e çekilerek, orada kaldı ve ordusunu Harput tarafına gönderdi. Bunlar yolda Adıyaman'ı işgal ve tahrip ettikten sonra Harput'a vardılar⁴⁸. Sultân Alâaddîn (I.) de, Malatya'ya gelmişti. Derbendleri korumaları için gönderdiği askerleri geri çağırdı. Nâiblere verdiği emir üzerine Harput üzerinde yapılan köprülerden ordu karşı tarafa geçti.

Diğer taraftan Mübârizeddîn Çavlı, Sultânkulu Zafer Has, Sirkecioğlu, Çaşngîr Emîr Şemseddîn Altun-Aba, Cândâr Behrâmşâh, Emîr-i dâd⁴⁹ Bedreddîn Yakut derhal orduyu sağ, sol, merkez kanatları öncü ve ardçıları ile tabyelediler. Mübârizeddîn Çavlı ile Şemseddîn Altun-Aba harekete geçmek için göl tarafında bulunan Kemâleddîn Kamyâr'a haber gönderdilerse de o acele etmedi. Bir öncüler çarpışmasından sonra o da yetişti ve orduyu Harput üzerine harekete geçirdi. Çok geçmeden Selçuklu ordusu kaleyi fethetti. Artuklu meliki teslim olunca (Zilkâde 631=Ağustos 1234) kendisine Akşehir iktâ olarak verilmiş ve 7 kale de mülkiyetine ilhak edilmiştir⁵⁰.

Amîd Seferi

Bu arada Sultân Alâaddîn Keykubâd (I.) ölmüş⁵¹ ve yerine Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.) geçmişti. Harezmliler⁵² Suriye taraflarına akınlar yapıyorlardı. Bunun üzerine Halep Eyyûbî hükümdârı Melik Nâsır (1236-1260) ile diğer Suriye melikleri Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.)'den yardım istediler. Sultân Malatya, Harput, Elbistan ve Maraş gibi Suriye sınırındaki şehirlerden toplanan 3.000 süvariye Malatya subaşısı Zahîreddîn Mansûr Tercüman kumandasında yola çıkardı ve bu yardım askerleri 7 gün içinde Halep'e ulaştı. Harezmliler askerler bozguna uğratıldı⁵³.

Anadolu kumandanları Suriye meliklerine veda ettikten sonra, Zahîreddîn'in çadırında bir toplantı yapıldı ve Amîd'in muhasarasına karar verildi. Zahîreddîn muhasaraya giderken, Sultân'a bir ulak gönderip, yardım istedi. Bunun üzerine Sultân Sivas subaşısı Mübârizeddîn Çavlı ile Niksâr subaşısı Mübârizeddîn Yavtaş'a, bütün Danişmend vilâyeti askerleriyle beraber Amîd'e hareket etmelerini emretti. Böylece Mübârizeddîn Çavlı büyük bir orduyla muhasaraya katıldı.

Belde Kürtlerinin önderi ve yöneticisi olan Fahreddîn İbn Dinârî, kale duvarının dibinde dikilmekte idi. Zahîreddîn Mansûr'un nâibi Nâsireddîn Arslan b. Kaymaz, konuşmak için onun yanına gitti. Sonunda İbn Dinârî, 400.000 dinar karşılığında şehri teslim edeceğini bildirdi. Şehrin Kürt lider İbn Dinârî tarafından satıldığını anlayan Diyarbakır ileri gelenleri, Selçuklu ordusuyla anlaşmaya karar verdiler. Bunun üzerine şehir kadısı Necmeddîn İbn Habîr ile mancınıkçı Câfer ve diğer ileri gelenler, Nâsireddîn Arslan'ı teslim şartlarını görüşmek üzere davet ettiler. Ondan, Malatya subaşı Emîr Zahîreddîn, Harput subaşı Emîr Sinâneddîn Yakut ve Elbistân subaşı Emîr-i meydan Hüsâmeddîn'i oraya çağırmasını istediler. Sonra Emîr Mübârizeddîn Çavlı ile diğer kumandanları çağırdılar. Onlar şehir halkının istedikleri gibi yeminler edip, senetler (hüccet) yazdılar. Toprağı olan bütün 'ayânın nehir kıyısındaki bahçelerini ve oradaki Amîdlilerin tarlalarını divânî vergilerden ve avârız mükellefiyetinden muaf tuttular. Sultân adına ikta mülk, ödül ve hil'at vaadinde bulundular. Böylece iki taraf arasında barış ve antlaşma tam olarak sağlandı (1240)⁵⁴.

Meyyâfârikîn Savaşı

Türkiye Selçuklu hükümdârlarının "Meyyâfârikîn ülkesinin sahibi olmadan çetrelere daima kapalı kalacağına" dair bir İnançları vardı. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.) de bu inancın gereğini yapmak için askerlerinin Kayseri'de toplanmasını sağlamak için ferman çıkarttı. Halep hükümdârından, Musul, Mardin ve Cezîre meliklerinden yardım istedi.

Durumu daha önceden haber alan Meyyâfârikîn hâkimi Eyyûbî Şihâbeddîn Gâzî b. El-Adîl (1220-1244), Yağan Tayşi⁵⁵ ile Kirmân Türklerini destek ve yardıma çağırdı. Yağan Tayşi, Resulayn savaşında mağlubiyete uğradıktan sonra Bağdâd'a giderek Halife el-Mustansır (1226-1242)'a sığınmıştı. Harezmliler askerlerle takviyeli güçlü bir ordusu vardı.

Selçuklu ordusu Amid topraklarına vardığı zaman, Melik Muazzâm (Eyyûbîlerin Hısn Keyfâ hâkimi, 1237-1250) da onlara katıldı ve Meyyâfârikîn tarafına hareket edildi. İki taraf Meyyâfârikîn önünde karşı karşıya geldiklerinde, Selçuklu ordusunun merkezinde Melik Muazzâm ile Mübârizeddîn Çavlı bulunuyordu. Şiddetli çarpışmalar başladığı halde, artan Moğol baskısı ve hava şartları yüzünden iki taraf arasında barış sağlandı. Şihâbeddîn Gâzî, Alâaddîn Keykubâd (I.)'a olduğu gibi, Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.)'e de tabi olmayı kabul etti. Böylece Mübârizeddîn Çavlı, Konya'ya Sultân'ın hizmetine döndü⁵⁶.

Kösedağ Savaşı ve Mübârizeddîn Çavlı'nın Sonu

Türkiye Selçuklu Devleti dünyayı tahrip eden Moğollarla Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.) dönemine kadar barışçı bir politika izlemiş, ancak endişe ile izlenen Moğolların Türkiye sınırlarına kadar gelip, Erzurum'u işgal etmesiyle Selçuklu Devleti için de tehlike başlamıştı. Erzurum'un işgalinden sonra Moğolların Mugan oynağına çekilmelerini fırsat bilen Keyhüsrev (II.), bu tehlike karşısında hazırlanmaya başladı. İlk iş olarak devlet erkâmı Sultan'ın huzurunda toplanarak Moğol meselesi müzakere edildi. Bu görüşme sonunda Selçukluların

vassalı olan komşu ülkelerin hükümdârlarına elçiler göndererek, yardım istenmesi kararlaştırıldı. Saltanat naibi Şemseddîn İsfehânî bu teklifi sunmak için Haleb ve Eyyübî hükümdârlarına gitti. Önce Meyyâfârikîn muhasarasından dolayı Eyyübî hükümdârı Şehâbeddîn Gâzî'den özür dileyerek kendisine 10.000 dinar Alâaddîn altını (sikke-i Alâî) ve 100.000 dirhem gümüş para götürdü. Hatta Şehâbeddîn'e kardeşi Melik Eşref'ten alınan Ahlat'ın da kendisine verilmesi vaat edildi. Daha sonra Sâhip Şemseddîn 100.000 altın ve binlerce akçeyle Şam'a gitti. Bunun iki misli hazine de Sis tekfuruna yollandı. Hârezmliler de davet edilerek, Harput'un kendilerine iktâ edileceği sözü verildi⁵⁷.

Elçilerle gönderilen haberlerde: “Eğer bu meselede ağır davranılırsa Allah göstermesin iş işten geçmiş olur. Memleket eden gittikten sonra dudağını çiğnemekten, el ovuşturmaktan bir fayda gelmez. Şüphe yok ki Selçuklu Devleti'ne ulaşacak bir felaket az bir zaman sonra sizin memleketinizi de kaplayacaktır.” deniliyordu⁵⁸.

Sâhip Şemseddîn tüm bu anlaşmalarına rağmen, bunlardan sadece Haleb hükümdârı Melik Nâsır'dan askerî yardım sağladı. Nasihüddîn Fâris kumandasında 2.000 kişilik Haleb askeri Haziran 1243'de Sivas'a vardı. Savaşın sonucundan emin olmayan Eyyübî hükümdârları taahhütlerine uymayarak asker yollamadılar⁵⁹.

Babaî isyanından sonra felç geçiren Cormagon Noyan'ın yerine ordu kumandanlığına getirilen Baycu, itibarını yükseltmek ve askerî kudretini yüceltmek amacıyla Selçuklu Devleti'ni ele geçirmek istiyordu. O, 30.000 cenkçi Moğol süvarisi ile Erzurum tarafına yollandı ve Erzurum'u iki ay muhasaradan sonra zapt eyleyip, Ermeni ve Gürcü prensleriyle birlikte Anadolu üzerine yürüdü⁶⁰. Böylece Erzurum'un işgal edilmesi Moğollara Türkiye'yi istilâ kapısını açmıştı

Bu işgal haberini alan Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.), beylerini toplayarak vaziyeti görüştü. Derhal askeri toplayarak hareket edilmesi ve aynı zamanda etraftaki devletlerden yardımcı kuvvet istenmesi kararlaştırıldı. 50.000 kişilik bir süvari kuvvetiyle Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde dönüm noktası olacak Köseadağ Savaşı için Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.) Sivas'a geldi. 12 Muharrem 641 (26 Haziran 1243) Perşembe günü vuku bulan Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusu Moğollar karşısında mağlubiyete uğrayıp kaçmaya başladı⁶¹. İbn-i Bibî, bu savaşta Selçuklu ordusunun mevcudunun 70-80.000 civarında olduğunu yazıyor⁶². Batı kaynaklarından Rubruk ise Sultân'ın bir Gürcü kölesinden aldığı bilgiye dayanarak Selçuklu ordusunun 200 bin civarında olduğunu yazmaktadır⁶³.

Sultân Gıyâseddîn (II.) ordusunun yenildiğini görünce, akşama kadar atının üzerinde kaldı. Sonra saray haremîni ve nefis hazinelerinin çoğunu Tokat'a yolladı. Mübârîzeddîn Çavlı da kaçarak Sultân'ın yanına geldi. Karşılıklı konuşup görüştüktan sonra Sultân, Çavlı'ya “*Ülkenin yönetim dizginini sana bırakıyorum. İstediyini çekinmeden yap*” dedi. Bundan sonra birbirinden ayrıldılar. Sultân Tokat tarafına yöneldi.

Bir iki gün sonra Mübârîzeddîn Çavlı Sultân'ın huzuruna çıktı. Sultân beglerbegliğini ona verdi. Onu o havalinin düzenini sağlamak, işleri çekip

çevirmek için Malatya ve Elbistân tarafına gönderdi. Kendisi de Konya'nın yolunu tuttu⁶⁴.

Kösedağ savaşından önce saltanat nâibi Şemseddîn İsfahânî, Haleb'e giderek Harezmi, Yadbeki, Kıpçak ve Kürtlerden bir ordu meydana getirerek, her birinin 6 aylık erzakını peşin vermişti. Fakat, Şemseddîn Kösedağ savaşına katılmakta geç kalmıştı. O Haleb'de ordu toplamakla meşgul iken, Sultân'ın Kösedağ'da bozguna uğrayıp, canını kurtardığını, Moğol ordusunun da Mugan'ın yolunu tuttuğunu öğrendi. Sâhib Şemseddîn, Amîd yöneticisi Melik Mesûd'la beraber Malatya'ya Mübârizeddîn Çavlı'nın yanına geldi. Mübârizeddîn Çavlı Sultân'a haberci gönderip, nâibin geldiğini ve onun Kösedağ'a katılmakta geç kaldığı için mahcubiyetini bildirdi ve ona vezirlik menşuru gönderilmesini istedi. Mübârizeddîn Çavlı'nın istediği vezirlik menşuru yolda Obruk mevkiinde Şemseddîn İsfahânî'ye sunulunca o, bu makamı kabul etmedi⁶⁵.

Türkiye Selçukluları Devleti'nde kölelikten gelen emîrlerden biri olan Mübârizeddîn Çavlı hakkında kaynaklarda bu tarihten sonra herhangi bir bilgi verilmiyor. Bundan sonraki hayatı ile ne zaman ve ne şekilde öldüğü meçhul kalmaktadır. Muhtemelen Kösedağ Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ölmüştür. Ömrünün büyük bir kısmı devlet hizmetinde geçen bu devlet adamı, Türkiye Selçukluları Devleti'nin en parlak ve azametli dönemini yaşadığı gibi, en felaketli döneminde de bizzat Gıyâseddîn Keyhüsrev (II.)'in yanında bulunmuştur. Kösedağ'dan sonra Türkiye Selçukluları'nın içine düştüğü durum ve Anadolu'da Moğol istilâsı ise ayrı bir inceleme konusudur⁶⁶.

NOTLAR

¹ İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, I, haz. Mürsel Öztürk, 1996, s. 158, 291; Taştâhâne gerek el yıkamaya ve gerekse kumaş yıkamaya mahsus leğenden başka, hükümdârın kılıç, elbise, çizme, oda takımları, yastık vesaire bulunurdu. Taştâhâne reisi ve hademelerine saygı ifadesi olarak "baba" denilirdi. Bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 84; Selçuklularda Gulâm sistemi hakkında bk. E. Merçil, "Gulâm", *DİA*, XIV.

² Uzunçarşılı, s. 416 n1.

³ İbn-i Bibî, I, s. 319.

⁴ Selçuklu sarayında çaşngîrlik, hâciblik ve üstâdü'-dârlıktan sonra gelen önemli bir makamdır. Emîr çaşngîr, bizzat hükümdârın sofrasıyla ilgilendiği gibi, sultânın önüne konacak olan yemeği önce kendisi tadardı. Bundan dolayı çaşngîrlerin çok güvenilir saray erkânından olması şarttı. Çaşngîrlerden, yetişerek kumanda mevkiine temâyüz etmiş emîrler vardır. Bunlardan birisi de Mübârizeddîn Çavlı'dır. Uzunçarşılı, s. 81.

⁵ Türkiye Selçuklularında orduların genel kumandanı demektir. Melikü'l-ümerâ hükümet merkezinde veya merkeze yakın bir yerde kendi iktâında otururdu. Türkiye Selçuklularının son zamanlarında devlet işlerinde büyük nüfuzu olan bu makamı Moğollar, kendilerine itimat ettikleri ve bol hediyeler veren kimselere vermişlerdir. Bk. Uzunçarşılı, s. 99 vd.

⁶ H. F. Turgal, *Anadolu Selçukîleri (Müneccimbaşı'ya Göre)*, İstanbul 1935, s. 28; F. N. Uzluk (*Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara 1952, s. 28)'a göre Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (I.) 23 Zilhicce 607 (8 Haziran 1211)'de, Mirhond'a (*Ravzatu's-Safâ*, neşr. Abbâs Zeryâb, II, Tahran 1358, s. 702) göre 608 (1211-1212)'de Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (*Tarih-i Güzîde*, İng. Terc. E. G. Brown, London 1913, s. 109)'ye göre ise 609'da şehit olmuştur.

⁷ İbn-i Bibî, I, s. 135; Müneccimbaşı, s. 30.

⁸ F.N. Uzluk, s. 28.

⁹ İbn-i Bibî, s. 135.

¹⁰ Sultân Kılıçarslan (II.)'ın 11 oğlundan birisidir. 1185-1201 arasında Elbistan Melikliği, 1202-1225 yılları arasında 23 yıl da Erzurum Melikliği yapmış olup, 70 yaşlarında ölmüştür. Mengüçüklü Behrâmsâh'ın damadı idi. Y. Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, II, Ankara 1996, s. 34

¹¹ İbn-i Bibî, I, s. 138 vd; Suriye'den gelen yolun üzerinde bulunan ve önemli bir stratejik bölge olan Elbistân'ın durumu biraz değişiktir. İzzeddîn Keykâvus burayı daha 1211'de Mübârizeddîn Çavlı'ya vermiştir. Bir kitâbeden 1241'de Çavlı'nın gene Elbistân valisi aynı zamanda çağngîr olduğunu öğreniyoruz. Bk. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 237.

¹² Selçuk Hatun ana tarafından Sultân Kılıçarslan (II., 1155-1192)'ın torunudur. Sultân İzzeddîn Keykâvus (I.)'un Selçuk Hatun'dan evlâdı olduğuna dair kayıt yoktur. Bk. Yılmaz Öztuna, s. 35,

¹³ İbn-i Bibî, I, s. 194; Necdet Sakaoğlu, *Mengücek Oğulları*, İstanbul 1971, s. 50-53; Nikâh akdi ve merasimi Sivas'da yapıldı. Zamanın alimlerinden Sadreddîn Lihâvarî tarafından kaleme alınan ve bir kopyası zamanımıza kadar gelmiş olan bu akidnâmede, mihrin 100.000 dinar altın gibi muazzam bir meblâğ tuttuğu kaydedilmektedir. Bk. O. Turan, "Keykâvus I" *İA*, VI, s. 640; O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 44.

¹⁴ Ez-Zâhir, veliahd tayin ettiği bu küçük oğlundan mürebbîliğine Rum asıllı Tuğrul adında birini görevlendirmiş ve onu Şihâbeddîn lakabıyla lakablandırarak, oğluna atabeg yapmıştır. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fî't-Târih*, XII, çev. A. Özeydin-A. Ağırakça, İstanbul 1987, s. 269 vd.; Karş. C. H. Becker, "Eyyübîler", *İA*, IV, s. 425.

¹⁵ İbn-i Bibî, I, s. 201.

¹⁶ İzzeddîn Keykâvus (I.)'un Ağustos 1218'deki bu başarısız Halep seferi hakkında daha geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, s. 305-309; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara 1987, s. 500 vd; F. N. Uzluk, s. 29.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, XII, s. 313 vd; Müneccimbaşı, s. 40; F.N. Uzluk (s. 29)'da 27 Receb 616 (7 Ocak 1220) Mirhond (II, s. 702)'da 617 (1220-1221); Ayrıca bk. O. Turan, "Keykâvus I.", s. 640.

¹⁸ İbn-i Bibî, I, s. 218, 221; Müneccimbaşı, s. 40; Karş. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 319.

¹⁹ İbn-i Bibî, I, s. 222; F.N. Uzluk'da (s. 29) 19 Zilhicce 615 (7 Mart 1219) tarihi verilmektedir ki, bu tarih yukarıda İzzeddîn Keykâvus (I.)'un vefatından önceye rastladığından yanlış olduğu ortadadır; Abû'l-Farac (II, s. 505) ve Müneccimbaşı (s. 40) ittifakla 616 (1219-1220) tarihini vermektedirler; İbnü'l-Esîr (XII, s. 313) burada başka bir rivâyeti de nakletmektedir. Bu rivâyette nakledilen bilgiye göre; Keykâvus, hastalığı bir hayli artıp, hayattan ümidini kesince, kardeşi Keykubâd (I.)'ı hapisten çıkartarak, yanına getirtmiş, onu kendisinden sonra hükümdâr ilan edip, halkın ona itaat etmesi için devlet büyüklerinden yemin almıştır.

²⁰ İbn-i Bibî, I, s. 287 vdd; Müneccimbaşı s. 44; Karş. O. Turan, "Keykubâd I.", *İA*, VI, s. 648.

²¹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 426 vd.; İbn-i Bibî, I, s. 292; Karş. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 348; Aynı Müellif, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 179; Bu tarihlerde Melik Eşref'in Şam Melikliği için taht mücadelesinde olduğu anlaşılıyor.

²² Comes stabuli, connetable emîr-i ahûr vazifesine karşılık gelmekte ise de sonraları subaşı manasında da kullanılmıştır.

²³ İbn-i Bibî, I, s. 293-296.

²⁴ İbn-i Bibî, I, s. 298; F. N. Uzluk, s. 30; Müneccimbaşı (s.45) bu olayın 623 (1227)'de vuku bulunduğunu yazar; Karş. J. İ. H. Mordtmann, "Kahta", *İA*, V, s. 89.

²⁵ İbn-i Bibî, I, s. 299; Bu olay İbnü'l-Esîr'de (XII, s. 421) farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre, Alâaddîn Keykubâd (I.) Amid üzerine yürüyüp, Mansûr ve Sümkerâd kalelerini fethedince, bu durumu öğrenen Artuklu Mesûd, el-Eşref'e gönderdiği haberde diğerleriyle kurmuş olduğu ittifaktan vaz geçtiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Melik Eşref de durumu Alâaddîn (I.)'e bildirmiş, Melik Mesûd'dan almış olduğu yerleri iade etmesini istemiştir. Fakat Alâaddîn Keykubâd (I.) bu yerleri geri vermeye yanaşmayınca, Melik Eşref bir kısım askerlerini Melik Mesûd'a yardıma

göndermiş ve bunlar Kahta'yı kuşatmakta olan Selçuklu askerlerinin üzerine yürümüşler ve burayı ele geçirdikten sonra geri dönmüşlerdir.

²⁶ İbn-i Bibî, I, s. 305.

²⁷ Mavrozemes Komnenos, Bizans İmparatorluğu hânedânından iken ihtidâ edip, Müslüman olmuş ve Selçuklu hükümdarları tarafından Denizli beyi olarak tayin edilmiştir. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev (I.) Bizans'ta bulunurken 1196'da Mavrozemes'in kızıyla evlenmiştir. Mavrozemes daha sonra Alâaddîn Keykubâd (I.)'in hizmetine girdi. Fakat Keyhüsrev (I.)'in oğulları Keykâvus (I.) ile Keykubâd (I.)'in anneleri bu Mavrozemes'in kızı olan Bizans prensesi değildir. Y. Öztuna II, s. 34.

²⁸ İbn-i Bibî, I, s. 319 vd.

²⁹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 427.

³⁰ Leon (II.)'un büyük kızı Zabel (İsabel, 1219-1226), babasının ölümünden sonra Ermeni tahtına çıkmış, 1222'de Antakya Prinkepsi Bohemund (IV., 1219-1233)'un oğlu Philippe (Kilikya prince consortu 1222-1225) ile, onun ölümü üzerine de 1226'da Hethum (I., 1226-1269) ile evlenmiştir. Böylece Kilikya Ermenilerinde Rupen hânedânının devamı olan ve 115 yıl devam eden Hethum hânedânı başlamıştır. Bk. Abû'l Farac, II, 505; Y. Öztuna, III, s. 468, 469 ve 508.

³¹ Daha önce İzzeddîn Keykâvus'un almış olduğu Çinçin kalesinin Ceyhan vadisinde bir yer olduğu anlaşılıyorsa da bugünkü adı ve mevkii bilinmiyor. Bk. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 345, n. 33.

³² İbn-i Bibî, I, 345.

³³ İbn-i Bibî, I, s. 349-351.

³⁴ Çarh, mancınık türünden kale kuşatmasında ok atan bir alettir ki, diğer bir adı da zenbûrek veya zenberek'tir. Osmanlı ordusunda da kullanılmıştır. Bk. Uzunçarşılı, s. 108

³⁵ İbn-i Bibî, I, s. 352 vd; Müneccimbaşı (s. 47), Ermeni tekfurunun her yıl verdiği verginin iki katını vermek ve Anadolu tâcirlerinden aldıklarını da geri vermek suretiyle barış dilediğini ve öyle de yapıldığını yazmaktadır.

³⁶ "Keykubâd I.", *İA*, s. 650.

³⁷ Cândâr, muhafız demektir. Emîr-i Cândâr da bütün saray muhafızlarının kumandanlarıdır. Kapıcılar ve perdedârlar emîr-i cândârın kumandası altında idiler. Uzunçarşılı, s. 358.

³⁸ İbn-i Bibî, I, s. 388.

³⁹ Yukarıda adı geçen Erzurum Selçuklu Meliki Mugiseddîn Tuğrulşâh'ın oğludur.

⁴⁰ İbn-i Bibî, I, s. 394; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371, n. 76.

⁴¹ İbn-i Bibî, I, s. 395-397; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371; A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Harezmsâh ve Zamânı*, Ankara 1977, s. 71.

⁴² İbn-i Bibî, I, s. 400-405.

⁴³ İbnü'l-Esîr, XII, s. 453 vd.; İbn-i Bibî, I, s. 406; Abû'l-Farac, II, s. 528; Muharebenin tarihi Müneccimbaşı'nda (22 Ramazan 627=4 Ağustos 1230), Mirhond (s. 702)'da 28 Ramazan; Yassıçimen Savaşı hakkında ayrıca bk. Cüveynî, *Târih-i Cihângüşây*, II, neşr. Muhammed Abdülvahhâb Kazvîni, Tahran 1367, s. 180 vdd.

⁴⁴ Batılı seyyahlardan Karpini, Ögedey Kaan (1229-1241)'ın Cormagan Noyan'ı Kırgızlar üzerine gönderdiğini, daha sonra Töregene Hatun devrinde Cormagan'ın Ermenileri yendikten sonra Gürcüleri yılda 40.000 hiperber altın haraca bağladığını yazmaktadır. Cormagan Noyan devamla çok saygın ve kudretli biri olan Türkiye Selçuklu Sultânı'nın ülkesine yönelmiş ve onu da bir savaşta mağlup etmiştir. Bk. Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Trabzon (tarihsiz), s. 74. Ancak Karpini burada Köseadağ savaşını kastediyorsa, Moğol kumandanı İran'da Cormagan'a halef olan Baycu Noyan'dır; Karş. Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. H. D. Andreyan, İstanbul 1954, s. 13 vd.

⁴⁵ Türklerin "Kız-Melik" adını verdikleri Rosudan, 1223'de Erzurum Selçuklu Meliki Tuğrulşâh'ın oğlu ve Kılıçarslan (II.)'in torunu olan Davut ile evlenmiştir. Bu evlenmeden doğan VII. Davit, Selçuk oğullarının Gürcistan dalını temsil eder (1248-1289). Davit'in ablası Thamar ise Müslüman olmuş ve Gürcü Hatun adını alarak 8 yaşında Gıyaseddîn Keyhüsrev (II.)'e nikâhlanmıştır. Y. Öztuna, III, 489.

⁴⁶ İbn-i Bibî, I, s. 420-423; Müneccimbaşı, s. 49 vd.; F.N. Uzluk, s. 30.

⁴⁷ Bu tarihlerde Harput Artuklu hükümdârının Nureddîn Artuk, Mardin Artuklu hükümdârının da Necmeddîn Gâzî olması gerekir. Bk. M. F. Köprülü, “Artuk Oğulları”, *İA*, I, s. 620.

⁴⁸ İbn-i Bibî, I, s. 334-337; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 379 vd; “Keykubâd I.”, *İA*, VI, 656.

⁴⁹ Adliye vekili ve daha doğrusu istintak dairesi şefi veya tevkifhâne müdürüdür. İcâbında veziri ve diğer divân üyelerini de tevkif edebilirdi. Uzunçarşılı, s. 98; Sultân Alâeddîn Keykubâd (I.), tahta çıkıp, büyük emîrleri katlettikten sonra, bir gezinti sırasında emîrlerinden Kemâleddîn Kâmyar ile Zahîreddîn Mansur ve Şemseddîn’i gizli olarak birbiriyle konuşurken görmüş ve emîr-i dâda hepsini sopayla dövdürmüş, mallarını müsâdere edip, ülke dışına attırmıştır. İbn-i Bibî, I, s. 98; Emîr-i dâd müessesesi için ayrıca bk. “Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi”, *Belleten*, LIX, Ankara Ağustos 1995, sayı 225.

⁵⁰ İbn-i Bibî, I, s. 438; Münecimbaşı (s. 51) 632 Hicrî yılını veriyor; Karş. B. Darkot, “Harput”, *İA*, V/I, s. 297; “Keykubâd I.”, s. 656.

⁵¹ Sultân Alâeddîn Keykubâd (I.) yediği bir av etinden zehirlenerek 3 Şevvâl 634 (30 Mayıs 1237)’de ölmüştür. İbn-i Bibî (I, s. 455); Münecimbaşı (s.54)’nda 4 Şevvâl 634; Kazvînî (s. 109)’de 636; Mirhond (s.702)’da Şevvâl 634.

⁵² Harezşâh Celâleddîn’in ölümünden sonra Harezmliler askerler ülkede başıboş dolaşıyor ve soygunlar yapıyorlardı. Alâeddîn Keykubâd (I.)’in emriyle Ahlat bölgesi subaşı Sinaneddîn Kaymaz onlarla bir görüşme yapmış ve başta Kayır Han olmak üzere Harezmliler beyler ve onların idaresindeki 12.000 kişi Selçukluların hizmetine girmişti. Güneydoğu Anadolu ve Suriye sınırlarında hayatlarını sürdüren bu Harezmliler askerler bir süre sözlere sadık kaldıysa da, bölge halkına rahat vermiyor ve kervanları soymak suretiyle ticârî faaliyeti de engelliyordu. E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 144 ve 147; M. H. Yınanç, “Celâleddîn Harezşâh”, *İA*, III, s. 52.

⁵³ İbn-i Bibî, II, s. 41; Münecimbaşı, s. 58.

⁵⁴ İbn-i Bibî, II, s. 43-47; Münecimbaşı, s. 58; O. Turan, “Keyhüsrev II.”, *İA*, VI, s. 623.

⁵⁵ Yiğân veya Yağân Tayşi, Celâleddîn Harezşâh’ın hem kız kardeşinin kocası hem de kardeşi Gıyâseddîn’in dayısı idi. Yassıçimen savaşıdan önce Harezşâh’a karşı isyan etmiş, fakat karısının aracılığıyla affedilmişti. İbnü’l-Esîr, XII, s. 392.

⁵⁶ İbn-i Bibî, II, s. 54-58.

⁵⁷ İ. Bibî, II, s. 66 vd.; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 432.

⁵⁸ İ. Bibî, II, s. 66.

⁵⁹ İ. Bibî, II, s. 67.

⁶⁰ İbn-i Bibî, II, s. 62.

⁶¹ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi’ ü’t-tevârîh*, II, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Tahran 1373 hş., s. 933; Abû’l-Farac, II, s. 542; Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 19; Aknerli Grigor, s. 15 vd; F. N. Uzluk (s. 32)’da 8 Safer 641 (29 Temmuz 1243); Ayrıca bk. Tamara Talbot Rice, *The Seljuks In Asia Minor*, London 1961, s. 74 vd; Tafsilâtına girmedığımız Köseadağ Savaşı’nın sebepleri ve gelişmesi hakkında daha geniş bilgi için bk. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 431-438.

⁶² İbn-i Bibî, II, s. 67.

⁶³ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 139. Rubruk, bu savaşa 1.000’den fazla Moğol’un katılmamış olduğunu yazmakla şaşırtıcı bir biçimde mübalağa yapmış olmakla beraber, Akner’li Grigor’un (s. 15) verdiği bilgilere bakarsak Rubruk’un verdiği bilginin abartma olmadığı da akla gelebilir. Çünkü Grigor, ön saflarda Ermeni ve Gürcü prenslerinin birliklerinin savaştığını Moğolların atlarıyla arkadan geldiklerini yazıyor.

⁶⁴ İbn-i Bibî, II, s. 71 vd..

⁶⁵ İbn-i Bibî, II, s. 79-81.

⁶⁶ Bu konunun daha ayrıntılı bir incelemesi için bk. F. Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Ankara 1969, s. 1-147; Ayrıca bk. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*

Devleti, çev. Azer Yaran, İstanbul 1988, s. 64 vd.; Ahmet Özdemir, “Moğol İstilâsının Sebepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 2002.

KAYNAKLAR

- A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Harezmsâh ve Zamanı*, Ankara 1977.
Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara 1987.
Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul 1954.
Becker, C. H., “Eyyübîler”, *İA*, IV.
Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979.
Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, II, neşr. Muhammed Abdülvahhâb Kazvînî, Tahran 1367.
Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.
Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, İstanbul 1988.
Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, İng. Terc. E. G. Brown, London 1913.
İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, I, haz. Mürsel Öztürk, 1996.
İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fl't-Târîh*, XII, çev. A. Özaydın-A. Ağırakça, İstanbul 1987.
Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Trabzon (tarihsiz).
Köprülü, M. F., “Artuk Oğulları”, *İA*, I.
Merçil, E., “Gulâm”, *DİA*, XIV.
Merçil, E., “Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi”, *Belleten*, Sayı 25.
Merçil, E., *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.
Mirhond, *Ravzatu's-Safâ*, neşr. Abbâs Zeryâb, II, Tahran 1358.
Mordtmann, J. I. H., “Kahta”, *İA*, V.
Özdemir, A., “Moğol İstilâsının Sebepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 2002.
Öztuna, Y., *Devletler ve Hânedanlar*, II, Ankara 1996.
Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-tevârîh*, II, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Tahran 1373 hş.
Rice, T. T., *The Seljuks In Asia Minor*, London 1961.
Sakaoglu, N., *Mengücek Oğulları*, İstanbul 1971.
Sümer, F., “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Ankara 1969, s. 1-147.
Turan, O., “Keyhüsrev II.”, *İA*, VI.
Turan, O., “Keykâvus I””, *İA*, VI.
Turan, O., “Keykubâd I.”, *İA*, VI.
Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.
Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988.
Turgal, H. F., *Anadolu Selçukîleri (Müneccimbaşı'ya Göre)*, İstanbul 1935.
Uzluk, F. N., *Anadolu Selçukluları Tarihi III*, Ankara 1952.
Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988.
Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.
Yınanç, M. H., “Celâleddîn Harezmsâh”, *İA*, III.